

СОЦІАЛЬНА ЗАЙНЯТІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ КАТЕГОРІАЛЬНИХ СТРУКТУР СВІДОМОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розкрито категоріальну структуру свідомості двох груп осіб юнацького віку – тих, хто навчається, і тих, хто працює. Показано, що трудова діяльність є однією з умов, котра стимулює розвиток категоріальних структур свідомості в юнацькому віці: особи юнацького віку, що працюють, мають вищу когнітивну складність свідомості, ніж особи юнацького віку, що навчаються.

Ключові поняття: *образ країни, образ світу, категоріальна структура свідомості, семантичний простір, соціальна зайнятість, юнацький вік.*

The category structure of consciousness of two groups of persons of youth age is exposed in the article – those, who studies, and those, who works. It is rotined that labour activity is one of terms, which stimulates development of category structures of consciousness in youth age: the persons of youth age, which work, have higher kognitivnu complication of consciousness, than persons of youth age, which study.

Keywords: *country's image, world picture, semantic space, categorial structure of consciousness, social employment, youth age.*

Постановка проблеми. Однією з характерних ознак інформаційного суспільства є збільшення ролі інформації, знань, інформаційних технологій у житті суспільства. Як наслідок, одним із найважливіших джерел соціального розвитку в інформаційному суспільстві виступають ЗМІ, котрі покликані не просто інформувати суспільство про події і нововведення, але й створювати основу для суспільного діалогу з метою їх обговорення та осмислення [1; 3; 5]. Для того щоб суспільство було здатне дійти згоди і сформувати громадську

думку, ЗМІ задають певний дискурс, у рамках якого відбувається класифікація та репрезентація актуальної для суспільства інформації.

Застосування з боку ЗМІ різних інформаційних технологій, завдяки яким упроваджується той або інший дискурс, більшою або меншою мірою позначається на свідомості та поведінці всіх членів суспільства. Передумовами для цього є широке розповсюдження ЗМІ і комунікативні потоки, які циркулюють у суспільстві на основі їхньої діяльності. У результаті включення в глобальний інформаційний простір у різних членів суспільства формуються схожі категоріальні структури свідомості щодо різних аспектів дійсності, які задають напрям для аналізу нової інформації. Так, в одному з наших досліджень було показано схожість у процесах категоризації країн світу в представників трьох вікових груп: юнацький вік, рання дорослість, середня дорослість [2]. Крім того, було встановлено, що особи юнацького віку (у нашому дослідженні – студенти вищих навчальних закладів) використовують меншу кількість категорій при оцінці країн світу, ніж особи періодів ранньої та середньої зрілості, що вказує на нижчий рівень когнітивної складності їхньої свідомості. Отримані результати ми пояснили як віковими особливостями представників цієї групи (юнацький вік – це період активного становлення світогляду людини, коли знання про навколишній світ поєднуються в цілісний образ світу й оформлюються в систему виразних і усталених переконань), так і соціальними умовами їхнього розвитку (у юнацькому віці людина зазнає більш інтенсивного впливу з боку різних агентів соціалізації, ніж у подальші вікові періоди; спрощена оцінка країн, що нав'язується різними суспільними інститутами, стає складовою її образу світу). Водночас викликає інтерес вивчення тих соціальних умов, які стимулюють розвиток категоріальних структур свідомості в юнацькому віці, оскільки, як зазначає В.Ф. Петренко, «когнітивна складність не тільки визначає диференційованість свідомості суб'єкта в деякій змістовній царині, але й взаємопов'язана з гнучкістю, адаптивністю реальної поведінки суб'єкта, корелює з мірою свободи особистості в ухваленні рішень в аналізованій змістовній царині» [4, с. 83]. На

нашу думку, однією з таких умов може бути соціальна зайнятість (навчальна або трудова), яка визначає зміст знань і життєвого досвіду, а також характер взаємодії із ЗМІ. Тому **завданням** нашого дослідження стала реконструкція системи категорій, крізь призму яких особи юнацького віку (ті, що навчаються, і ті, що працюють) оцінюють різні країни світу. **Метою** нашого дослідження стало виявлення взаємозв'язку між соціальною зайнятістю осіб юнацького віку (навчання або трудова діяльність) і змістом їхньої категоріальної структури свідомості, яка визначає побудову образів країн світу.

Методика та організація дослідження. Методичним інструментарієм стала експрес-анкета, складена відповідно до принципу суб'єктивного шкалювання. Стандартна процедура суб'єктивного шкалювання передбачає складання списків оцінюваних об'єктів і описових ознак, а також вибір градуальної шкали для оцінювання всіх об'єктів за кожною описовою ознакою. У нашому дослідженні, крім України, об'єктами оцінювання було обрано країни-сусіди (Білорусь, Польща, Росія, Румунія, Туреччина), найбільші країни світу (Китай, США) і країни Європи (Німеччина, Франція, Швейцарія). Список описових ознак включав 18 характеристик країн, за допомогою яких можна розкрити різні сторони образу держави: її економіку, політику, культуру. Оцінка країн за кожною описовою ознакою здійснювалася за п'ятибальною шкалою: від 1 – мінімальний вияв ознаки до 5 – максимальний вияв ознаки.

Досліджуваними стали особи пізнього юнацького віку (18-19 років), яких було розділено на дві групи: перша група – студенти Чернігівського національного педагогічного університету (далі – студентська молодь), друга група – особи, котрі працюють у державних установах і приватних організаціях міста і мають стаж роботи не менше одного року (далі – працююча молодь). Кожна група досліджуваних складалася з 30 осіб; усі групи досліджуваних подібні за статевим складом. Досліджувані повинні були мати внутрішньо обґрунтовані та пов'язані з їхнім образом світу уявлення про кожну країну. Дотримання цієї вимоги дозволяє розкрити категоріальну структуру їхньої свідомості, що опосередковує сприймання, розуміння та інтерпретацію

сформованих образів держав. **Об'єктом** дослідження стала геополітична свідомість, **предметом** дослідження – зміни в категоріальній структурі геополітичної свідомості залежно від соціальної зайнятості в юнацькому віці.

Результати дослідження та їх обговорення. Результати факторизації групових матриць даних, побудованих на основі відповідей респондентів юнацького віку (студентська молодь і працююча молодь), наведено в Таблиці 1.

Таблиця 1

Результати факторного аналізу даних осіб юнацького віку з різною соціальною зайнятістю

Студентська молодь	Працююча молодь
<i>Перший фактор</i>	
50,25% сумарної дисперсії	43,51% сумарної дисперсії
сучасна 0,936 індивідуалістична 0,925 конструктивна 0,914 багата 0,911 творча 0,890 стала 0,885 прогресивна 0,864 могутня 0,814 впливова 0,802 справедлива 0,743 воєнізована 0,664 світла 0,570 самовпевнена 0,553	конструктивна 0,962 сучасна 0,904 стала 0,898 прогресивна 0,890 багата 0,882 справедлива 0,787 творча 0,782 впливова 0,746 могутня 0,746 доброзичлива 0,584 воєнізована 0,634
<i>Другий фактор</i>	
37,68% загальної дисперсії	32,93% загальної дисперсії
конфліктна 0,917 агресивна 0,900 корислива 0,897 доброзичлива –0,896 жорстка 0,883 самовпевнена 0,790 воєнізована 0,727 впливова 0,580 могутня 0,561 світла –0,516	конфліктна 0,951 агресивна 0,905 жорстка 0,890 світла –0,832 воєнізована 0,722 самовпевнена 0,712 могутня 0,579 доброзичлива –0,573 справедлива –0,532 впливова 0,507
<i>Третій фактор</i>	
---	11,08% загальної дисперсії
---	корислива –0,791 індивідуалістична 0,630 самовпевнена 0,533

У результаті факторного аналізу даних у групі студентської молоді було виділено два фактори (87,93% загальної дисперсії), у групі працюючої молоді – три фактори (87,52% загальної дисперсії). Порівняння описових ознак, що

увійшли до перших двох факторів в обох групах молоді, показало, що за змістом вони є практично ідентичними. У зв'язку з цим, для обох груп молоді перший фактор було інтерпретовано як *«світове лідерство, успішність»*, а другий фактор – як *«самоуправство»*. Заслуговує на увагу той факт, що в групі працюючої молоді було виділено третій фактор, який отримав назву *«безкорислива своєрідність»*. На нашу думку, зміст третього фактора повною мірою відображає вікові особливості світогляду осіб юнацького віку. Як відомо, юнацький вік є періодом особистісного, морального та професійного самовизначення людини, котре завершується формуванням системи усталених переконань щодо різних аспектів дійсності. Процес самовизначення відбувається на тлі підсиленого інтересу до власної особистості, прагнення утвердити свою індивідуальність, інтимного спілкування з друзями та романтичних стосунків з особами протилежної статі. Вказані особливості соціального та особистісного розвитку людини в юнацькому віці закономірно позначаються на змісті її світогляду, основу якого складають цінності безкорисливої дружби, індивідуального самовираження і самоствердження.

Слід підкреслити, що схожа трьохфакторна структура семантичного простору сприймання країн світу була виділена в нашому попередньому дослідженні в групах осіб періодів ранньої і середньої зрілості [2]. У цих вікових групах перший фактор також було інтерпретовано як *«світове лідерство, успішність»*, другий фактор – як *«самоуправство»*. Основні відмінності у виділених трьохфакторних структурах стосуються передусім змісту третього фактора, який було інтерпретовано як *«соціально прийнятна прагматичність»* у групі осіб періоду ранньої зрілості та *«приваблива своєрідність»* у групі осіб періоду середньої зрілості. Виявлені закономірності в побудові семантичного геополітичного простору свідчать про спадкоємність виділених факторних структур з універсальним семантичним простором, який утворюють три класичні фактори, описані Ч. Осгудом: оцінка, сила, активність. Такий висновок є цілком закономірним, оскільки часткові семантичні простори, котрі покликані розкривати категоріальну організацію свідомості щодо певної

змістовної царини, зберігають деяку спадкоємність по відношенню до універсального семантичного простору [4].

Отже, як у попередньому, так і в теперішньому дослідженні перший фактор «світове лідерство, успішність» за своїм смисловим навантаженням співвідноситься з фактором «сила», другий фактор «самоуправство» – з фактором «активність», третій фактор (оскільки його зміст є дещо різним, то він має різні назви) – з фактором «оцінка». Тобто виявлена трьохфакторна структура семантичного геополітичного простору є конкретизацією глибинних основ категоризації предметів і явищ навколишнього світу. У зв'язку з цим, можна зробити висновок, що різниця в побудові категоріальних структур свідомості двох груп осіб юнацького віку – тих, що навчаються, і тих, що працюють – свідчить не тільки про вищий рівень когнітивної складності свідомості тих представників юнацького віку, котрі мають досвід трудової діяльності, але й про схожість когнітивної організації їхньої свідомості з когнітивною організацією свідомості осіб старшого віку. На наш погляд, це вказує на вищий рівень їхньої соціальної адаптованості, що виявляється в наявності більшої кількості підстав знаходити «спільну мову» з представниками старших вікових груп.

Образи країн, притаманні особам юнацького віку – тим, що навчаються, і тим, що працюють, – можна розкрити через аналіз їх розміщення в системі категорій-факторів семантичних просторів (Рис. 1, 2, 3). Аналіз розміщення країн уздовж фактора «світове лідерство, успішність» показує, що найбільш контрастними за цим фактором для обох груп молоді стали такі країни: з одного боку, США, Німеччина, Франція, Швейцарія, а з іншого боку, Білорусь, Україна, Румунія. Отримані результати свідчать про те, що особи юнацького віку мають схожі уявлення щодо місця кожної з країн на світовій арені, потенціалу їх впливу на світову політику. Враховуючи кількість і зміст інформаційних повідомлень в ЗМІ про оцінювані країни (рівень економічного розвитку, забезпечення соціальних гарантій з боку держави, діяльність у складі

міжнародних організацій тощо), стає зрозумілою логіка розмірковувань осіб юнацького віку щодо визначення міри успішності кожної з цих країн.

Найбільш контрастними за фактором «самоуправство» для обох груп молоді виявилися такі країни, як Росія, США, Китай, з одного боку, Польща, Швейцарія, з іншого боку. Отримані результати свідчать про те, що особи юнацького віку мають схожі уявлення щодо того, яким способом віддає перевагу кожна з країн при розв'язанні проблем міжнародного рівня. Оскільки основним (а часто і єдиним) джерелом інформації про міжнародні події в світі є знову ж таки ЗМІ, виявлена схожість в уявленнях молоді про схильність кожної країни до проявів свавілля, мабуть, також не є випадковою.

Нарешті, аналіз розміщення країн уздовж фактора «безкорислива своєрідність», який було виділено в групі працюючих осіб юнацького віку, показує, що найбільш контрастними за цим фактором виявилися такі країни: з одного боку, Франція, Швейцарія, Білорусь, а з іншого боку, Румунія. Отримані результати свідчать про те, що критерієм привабливості країн для працюючих осіб юнацького віку є їх неповторність, самобутній шлях розвитку, безкорисливість у міжнародних відносинах. Відповідно до побудованого семантичного простору, цьому критерію передусім відповідають такі країни, як Франція, Швейцарія, Білорусь, які мають або відомі на весь світ культурні традиції, або дотримуються нейтралітету в міжнародних відносинах, або відстоюють власний самобутній шлях розвитку, незважаючи на реакцію з боку інших країн. У свою чергу, Румунія, що займає в Євросоюзі досить хитке становище і є одним з найбільших боржників МВФ, тьмяніє на тлі інших, більш неповторних і самобутніх країн.

Отже, результати проведених досліджень вказують на те, що саме зміст третього фактора відображає вікову специфіку в сприйманні, розумінні та інтерпретації образів країн світу. Так, для осіб юнацького віку критерієм привабливості країни є її спрямованість на безкорисливе самоствердження своєї індивідуальності, для осіб періоду ранньої зрілості – спрямованість на здобуття

матеріальних благ, для осіб періоду середньої зрілості – спрямованість на утвердження свого самобутнього шляху розвитку в світовому масштабі.

Висновки. Результати проведеного емпіричного дослідження дозволяють дійти висновку, що трудова діяльність як вид соціальної зайнятості є однією з умов, що стимулює розвиток категоріальних структур свідомості в юнацькому віці. На нашу думку, це можна пояснити тим, що включення в трудові відносини суттєво змінює всю ситуацію соціального розвитку особи юнацького віку. Якщо навчання у ВНЗ супроводжується подальшим самоствердженням, укріпленням власної егоїдентичності, пошуком свого місця в суспільстві, то трудова діяльність вже передбачає сформованість егоїдентичності, виявлення соціальної зрілості, визначення свого місця в системі суспільних відносин. Оскільки включення в трудову діяльність виявляється пов'язаним з цілим комплексом соціальних очікувань щодо поведінки особи юнацького віку, це закономірно позначається на розвитку категоріальних структур її свідомості. Як наслідок, молода людина, котра працює, починає більш диференційовано оцінювати об'єкти соціальної дійсності, використовуючи більшу кількість критеріїв для їх оцінювання, ніж молода людина, котра навчається.

На прикладі побудови семантичного геополітичного простру було виявлено, що категоріальна структура свідомості осіб юнацького віку (насамперед тих, хто включений у трудову діяльність) має більше схожих, ніж відмінних рис порівняно з категоріальними структурами осіб періодів ранньої та середньої зрілості. На нашу думку, це вказує на важливість трудової діяльності для процесу соціальної адаптації людини в період юності, оскільки близькість категоріальних структур свідомості є передумовою для взаєморозуміння між представниками різних поколінь. Перспективою подальших емпіричних досліджень може стати вивчення гендерних особливостей категоріальних структур свідомості у представників однієї вікової групи (наприклад, в осіб юнацького віку).

Використані джерела

1. Конецкая В.П. Социология коммуникаций : Учебник / В.П. Конецкая. – М. : Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
2. Лісневська А.О. Образи країн у свідомості представників різних вікових груп / А.О. Лісневська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : психологічні науки. – Чернігів: ЧДПУ, 2011. – Вип. 94. – Т. 1. – С. 257-263.
3. Ольшанский Д.В. Психология масс / Д.В. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2002. – 368 с. – (Серия «Мастера психологии»).
4. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. – [2-е изд., доп.]. – СПб. : Питер, 2005. – 480 с. – (Серия «Мастера психологии»).
5. Федотова Л.В. Социология массовой коммуникации : Учебник для вузов / Л.В. Федотова. – СПб. : Питер, 2003. – 400 с. – (Серия «Учебник для вузов»).

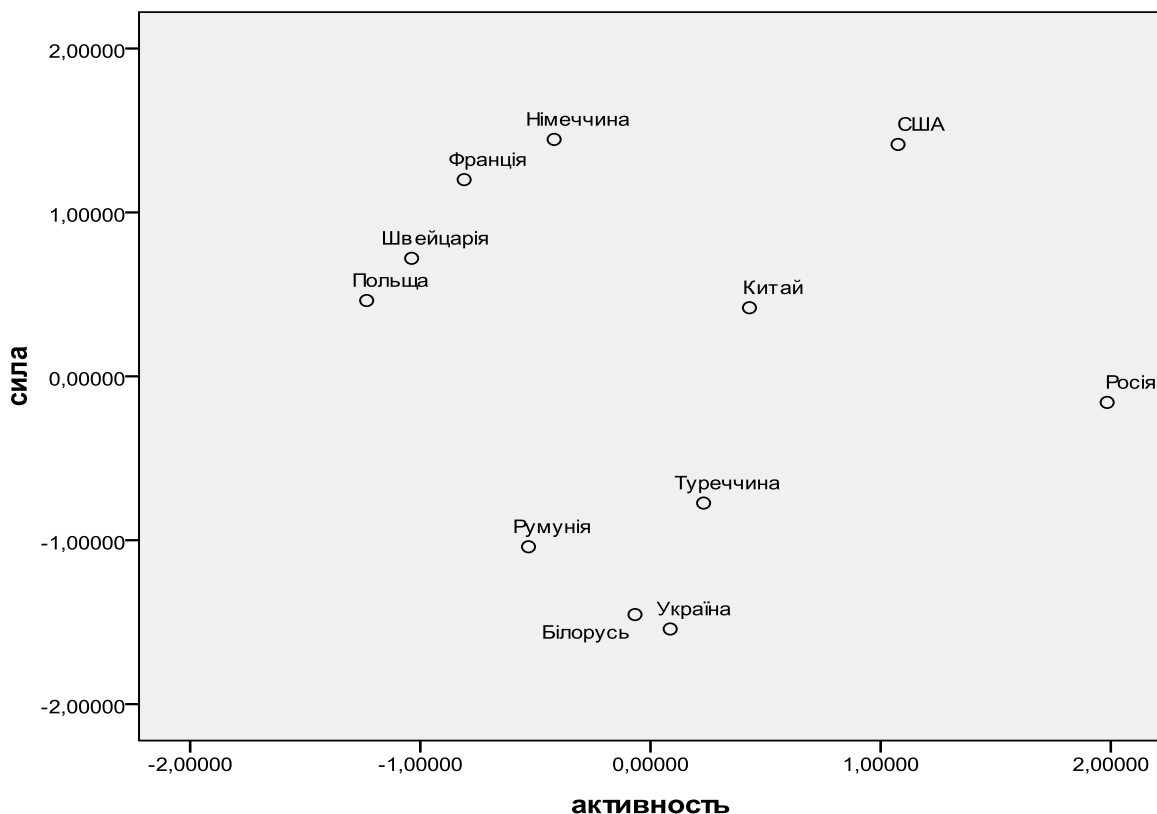

Рис. 1 Семантичний простір сприймання країн світу особами юнацького віку, що навчаються (Ф1, Ф2)

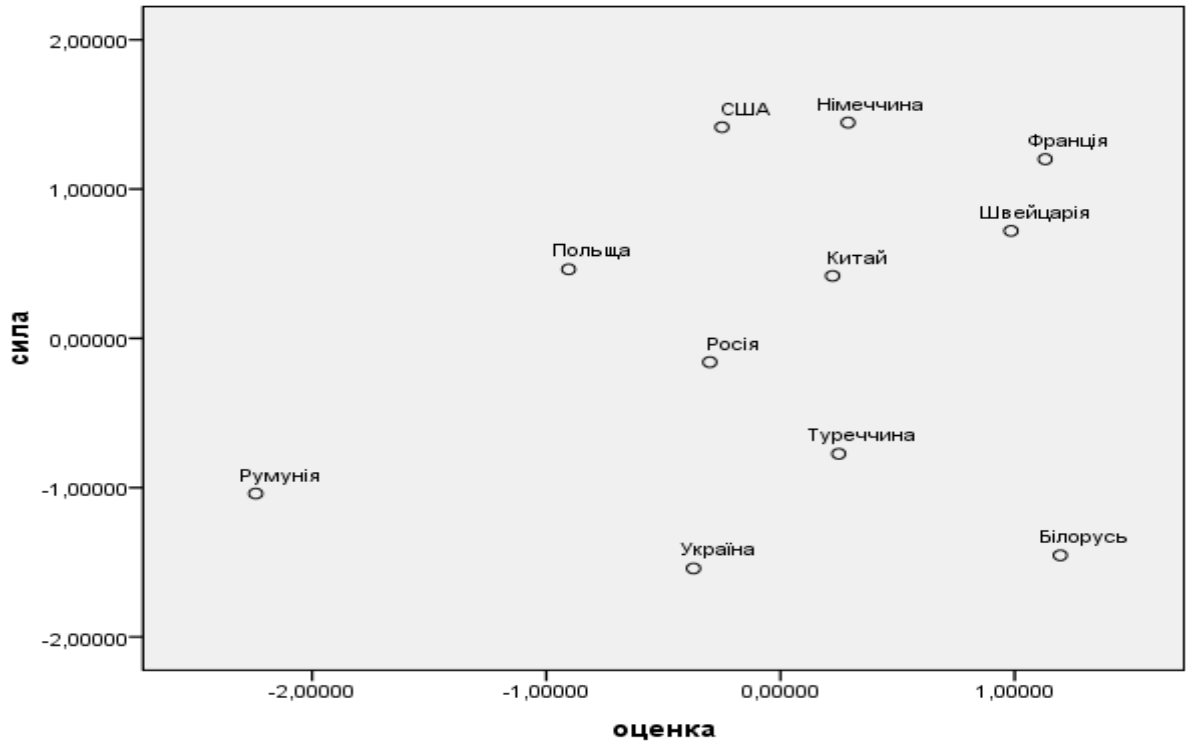

Рис. 2. Семантичний простір сприймання країн світу особами юнацького віку, що працюють (Ф1, Ф3)

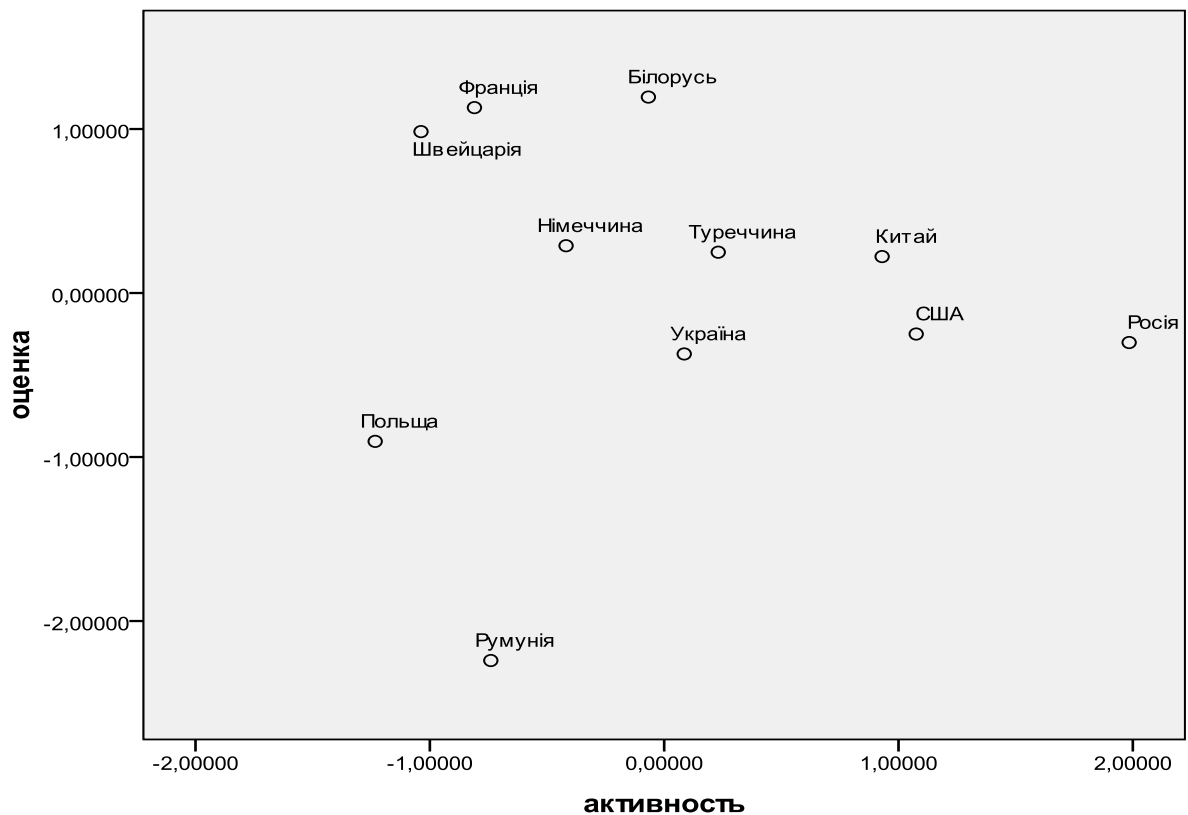

Рис. 2. Семантичний простір сприймання країн світу особами юнацького віку, що працюють (Ф2, Ф3)